

УДК 368:338

Задорожний З.В., д.е.н., професор

Тернопільський національний економічний університет

СУТНІСТЬ ТА ГЕНЕЗИС СТРАХУВАННЯ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

У статті розглянуто сучасні визначення терміну страхування, розкрито його економічний зміст та проблемні питання визначення сутності страхування як економічної категорії.

Ключові слова: страхування, генезис, економічна категорія, закон.

Zadorozhniy Z.

ESSENCE AND GENESIS INSURANCE AS AN ECONOMIC CATEGORY

Modern determinations of term of insurance are considered in the article, he is exposed economic maintenance and problem questions of determination of essence of insurance as an economic category.

Keywords: insurance, genesis, economic category, law.

Задорожний З.В.

СУЩНОСТЬ И ГЕНЕЗИС СТРАХОВАНИЯ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

В статье рассмотрены современные определения страхования, раскрыто его экономическое содержание и проблемные вопросы определения сущности страхования как экономической категории.

Ключевые слова: страхование, генезис, экономическая категория, закон.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. За сучасних умов господарювання, при формуванні ринкової економіки в Україні, все більшого значення набуває страхування, як один із інструментів забезпечення сталого розвитку суб'єктів господарювання. При цьому постає необхідність дослідження сутності та генезису страхування як економічної категорії.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Аналіз літературних джерел показав, що питання сутності страхування розглядалися у роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців таких як: М.Я. Дем'яненко, С.А. Навроцький, М.М.

Александрова, В.Д. Базилевич, К.Г. Воблий, О.Д.Заруба, С.С. Осадець, В.В.Шахов, В.К. Райхер та інші. Слід зазначити, що думки щодо визначення сутності страхування згаданих науковців різняться між собою, що й окреслює актуальність теми дослідження.

Цілі статті. Метою написання статті є вивчення генезису та сутності страхування як економічної категорії, аналіз та оцінка теоретичних тверджень інших науковців щодо питання дослідження.

Викладення основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Старування як історична категорія виникло в період феодално-рабовласницького суспільства, проте перші згадки про нього були ще відображені в епоху Античності у текстах Светонія, Ціцерона, Тіта Лівія. Епоха вавилонського царя Хаммурапі пов'язана з укладення перших угод страхування, що передбачали компенсацію збитків у разі ушкодження чи загибелі судна.

Зародившись стихійно як випадкове явище, страхування згодом розширило сферу свого впливу і набуло характеру об'єктивної необхідності як відповіді на підсвідомому відчутті страху перед втратами і бажанням захистити себе від їх наслідків. В українській мові термін «страхування» походить від слова «страх», певним чином перегукуючись з європейськими мовами, в яких термін походить від слів «впевненість», «безпека», «передбачливість» тощо. Тобто страхування першопочатково породжене на психологічному рівні прагненням особистості до стабільності в житті, до зниження ризику, схильності до максимального добробуту, утворивши згодом постійні зв'язки між учасниками відтворювального процесу як усвідомлену необхідність [9].

Так було закладено солідарний розподіл матеріальної шкоди, при чому страхування набуває рис економічних відносин. А.Сміт відзначив, що страхові підприємства забезпечують значну стійкість стану окремих осіб, розподіляючи між багатьма людьми ті збитки, які б зруйнували окрему особу, вини полегшують їх для всього суспільства [18, с.428].

Багаторічним дослідом підтверджувався випадковий та нерівномірний характер непередбачуваних стихійних лих. Те, що кількість потерпілих завжди менша від загальної кількості підприємств чи осіб сприяло утворенню так званих страхових підприємств, створення яких було спрямовано на розподіл витрат між усіма зацікавленими власниками майна. При цьому частка кожного із власників залежала від їх кількості. Таким чином тривалий час страхування розглядалося з позиції організаційних питань щодо функціонування страхового фонду та способу розподілу збитків.

Єдиної позиції щодо природи страхування досі не існує – ще з

початку ХХ ст. науковці намагаються зрозуміти його складну сутність. Тлумачать страхування з економічного, фінансового, соціального, юридичного, соціологічного, математичного, інформаційного та інших поглядів [16, с.11].

В міжнародному аспекті страхування являється фактором стабілізації економіки, інвестиційною основою та сферою діяльності. Під страхуванням розуміють підтримку, гарантію успіху тощо. Це пов'язано з природою терміна «страхування», тому що історичні витoki зазначають про походження страхування від слова «страх». Латинське походження терміна «страхування » означає «безтурботний». Таким чином страхування спрямоване на захист, безпеку та застереження.

У процесі свого розвитку трактування терміну «страхування» зазнало значних змін, проте його сутність залишилась незмінною.

Енциклопедичні видання дозволяють найбільш повно прослідкувати еволюцію визначення страхування. Так, Велика радянська енциклопедія 1946 року (ВРЕ) трактує страхування як: «економічний інститут, організований на основі взаємності і винагороди для покриття збитків або потреб, зумовлених настанням випадкової і разом з тим статистично фіксованої події» [3]. Видавництво ВРЕ 1976 року дещо звузило поняття страхування. Так, під страхуванням розуміється «система заходів із створення грошового (страхового) фонду, з коштів якого здійснюється відшкодування збитків і виплата інших грошових сум внаслідок стихійного лиха, нещасних випадків, настання інших подій » [3].

Фінансовий словник за редакцією А.Г.Загороднього надає таке визначення: «страхування – це система заходів щодо створення страхових (грошових) фондів, призначених для повного або часткового відшкодування втрат суб'єктом господарювання від непередбачених обставин (стихійних лих, аварій, нещасних випадків, невиконання зобов'язань збанкрутованими контрагентами тощо) та надання допомоги громадянам (чи їх сім'ям) у разі настання страхових випадків – досягнення певного віку, втрати працездатності, смерті тощо» [6, с.433].

Воблій К.Г. визначає страхування, як «вид господарської діяльності на базі солідарності і від платності, метою якого є покриття майбутнього збитку або потреби, зумовленої настанням випадкової і одночасно статистично вловимої події» [5, с.22].

Таким чином страхування одночасно виступає як засіб залучення грошових ресурсів, так і спосіб відшкодування понесених збитків. При цьому береться до уваги вид страхової події та розглядається страхування однобічно як засіб захисту страхувальників.

Такий підхід до визначення сутності страхування не враховує того факту, що страхування виступає видом бізнесу, спрямованим на отримання прибутку страховиком.

Визначення страхування як системи економічних відносин, що спрямовані на подолання та відшкодування збитків, втрат, отриманих внаслідок настання страхових випадків не враховує випадку отримання страхової виплати без настання страхового випадку по закінченню дії договору страхування (наприклад, страхування життя до певної дати). Відповідно до словника страховика «страхування – це створення за рахунок грошових засобів підприємств, організацій, громадян спеціальних резервних фондів (страхових резервів), що призначені для відшкодування збитків, втрат, що викликані несприятливими подіями, нещасними випадками ...» [13, с.190]. Це визначення ототожнює страховий фонд та резервний фонд, що є явною помилкою. Виплати за договорами страхування здійснюються із страхового фонду, що створюється внесками страхувальників. Окрім цього слід зазначити, що страхування спрямоване не тільки на відшкодування збитків, а ще й націлене на запобігання настання страхових випадків. Таким чином, без превентивного характеру визначення страхування є не повним.

Закон України «Про страхування» визначає страхування, як «вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів» [10]. Таке визначення, як і попередньо розглянуті, не визначає страхування як вид бізнесу чи діяльності, хоча й ідентифікує предметну галузь терміну «страхування».

Осадець С.С. своїм визначенням страхування передбачає його превентивну функцію, таким чином «страхування – це економічні відносини, за яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі чи третій особі в разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, а у разі необхідності перестраховує частину останнього» [12, с.23]. Таким чином із фіскальної мети страхування повністю перейшло на комерційні засади.

Такі видатні вчені як Шахов В.В., Базилевич В.Д. та ін. розглядають страхування як систему економічних відносин.

На думку В. В. Шахова обмеження дії страхування в теоретичному плані створює умови недооцінки страхування на практиці та підкреслює, що страхування - це система економічних відносин, яка включає створення за рахунок організацій і населення спеціального фонду коштів і використання цього фонду для відшкодування збитку майна від стихійних лих та інших несприятливих випадкових явищ, а також для надання громадянам (або їх сім'ям) допомоги при настанні різних подій у їхньому житті (досягнення певного віку, втрата працездатності, смерть тощо) [17, с.17]. При цьому напрямки використання коштів страхового фонду страховика спонукають до більш детального дослідження процесів страхування.

Базилевич В.Д. поділяє визначення страхування, сформульоване у економічному словнику, відповідно до якого страхування розглядається «як система економічних відносин, яка охоплює утворення спеціального фонду засобів (страхового фонду) та його використання (розподіл та перерозподіл) для подолання та відшкодування різноманітних втрат, збитків, спричинених несприятливими подіями (страховими випадками) шляхом виплати страхових сум та страхових відшкодувань» [2].

На думку Л.І. Корчевської та Т.Е. Турбиной, страхування є особливим видом економічної діяльності, пов'язаним з перерозподілом ризику нанесення збитку майновим інтересам серед учасників страхування (страхувальників) і здійснюваним спеціалізованими організаціями (страховиками), що забезпечують акумуляцію страхових внесків, утворення страхових резервів і здійснення страхових виплат при нанесенні збитку застрахованим майновим інтересам. При цьому під перерозподілом ризиків розуміється процес, коли потенційний ризик нанесення збитку майновим інтересам кожного страхувальника розподіляється на всіх, і кожен страхувальник стає учасником компенсації фактично завданого збитку[11].

На думку О.Д.Василика «економічні відносини — це наукова абстракція, яка не має чітких економічних характеристик, насамперед кількісних і якісних. Тому страхування — складова частина фінансової системи держави, воно опосередковує рух валового внутрішнього продукту в формі фондів фінансових ресурсів» [4]. При цьому вчений вважає, що «фінанси (а, значить, — і страхування як їхню складову — прим, авт.) слід розглядати як економічну категорію, що відображає створення, розподіл і використання фондів фінансових ресурсів». Разом з тим Василік О.Д. трактує страхування, як «систему особливих перерозподільних операцій, які виникають між учасниками страхового фонду в зв'язку з його утворенням за рахунок цільових грошових внесків і

використанням на відшкодування втрат суб'єкта господарювання та надання допомоги громадянам (або їхнім сім'ям) у разі настання страхових випадків (досягнення певного віку, внаслідок втрати працездатності, смерті тощо)» [4].

Такої ж думки дотримуються такі відомі вчені як: Л. Дробозіна, Л. Рейтман, В.Радіонова, О.Заруба та розглядають страхування як фінансову категорію.

Властиві страхуванню перерозподільчі відносини у фінансовій системі пов'язані, з одного боку, з формуванням страхового фонду при допомозі фіксованих страхових платежів, а з іншого – з відшкодуванням втрат від цього учасниками страхування. Враховуючи, що при цьому відбувається рух грошових коштів, страхування входить у фінансову систему держави» [7, с.16]. Такий підхід дає можливість розглядати страхування лише як певні відносини, що не є суспільними та не передбачають страхування як вид підприємницької діяльності.

Як зазначає С.Л. Єфімов «... західна практика розглядає страхування як форму фінансового посередництва, в результаті якої створюються спеціальні фонди засобів, що використовують для відшкодування збитку майну або іншим видам активів від випадкових явищ» [8, с.22]. Таке твердження відображає вузький підхід до дослідження сутності страхування, обмежуючи останнє напрямом використання страхового відшкодування.

На сьогодні «страхування» розглядається як економічна категорія. Так, М.М.Александрова вважає, що матеріальним втіленням економічної категорії страхового захисту є страховий фонд, який являє собою сукупність виділених та зарезервованих запасів матеріальних благ, призначених для здійснення страхового захисту (не тільки компенсації, а й подолання наслідків реалізації страхового ризику), і може виступати як у натуральній, так і грошовій формах [1, с.22]. На думку М.М. Александрової «Страхування одночасно є засобом залучення грошових ресурсів і способом відшкодування збитків. А у ринковій економіці страхування виступає, з одного боку, як фактор стабілізації економіки, як засіб захисту господарської діяльності та добробуту членів суспільства, з іншого боку, як вид діяльності, що приносить дохід» [1, с.24].

За даними здійсненого аналізу, можна стверджувати про неоднорідність думок стосовно визначення терміна «страхування», проте найбільш змістовне дослідження стосовно визначення категорії «страхування» було здійснене В. М. Фурманом, який розглядає страхування як складне соціальне та економіко-правове явище.

Так, В. М. Фурман відмічає страхування, як економіко-правове і

соціальне явище, що є:

- інституційною формою економічних відносин із перерозподілу національного доходу, акумулювання, примноження й витрачання коштів страхового фонду, що будуються з урахуванням солідарності у розподілі й перерозподілі ризику, відплатності у забезпеченні необхідного захисту життя, здоров'я, працездатності населення, майнових інтересів фізичних і юридичних осіб та їхньої відповідальності перед третіми особами у разі завдання останнім шкоди;

- платною системою фінансової компенсації фізичним та юридичним особам у ситуаціях, пов'язаних з економічними збитками, породжуваними об'єктивними чинниками, що будується з урахуванням як вірогідності несприятливої події, так і її можливих наслідків, а також згідно зі встановленими кваліфікованими умовами;

- дієвим інструментом реалізації соціальної політики держави, основою системи соціального захисту населення;

- специфічною галуззю як національної економіки, так і світового господарства [15].

Висновки. Здійснивши аналіз вищезазначених визначень страхування, ми дійшли висновку, що переважна більшість науковців розглядають страхування як економічну категорію на основі економічних, перерозподільчих чи суспільновиробничих відносин, проте у зазначених визначеннях існують певні протиріччя. На нашу думку слід визначати страхування як сукупність відносин між страховиком та страхувальником, що мають економічний, цивільний та правовий характер, націлені на формування страхового фонду страховика за рахунок страхових внесків страхувальника та мають на меті не тільки відшкодування збитків в результаті настання страхового випадку, але й виконувати превентивну функцію.

- 1.Александрова М.М. Страхування: Навчально-методичний посібник. - К.: ЦУЛ, 2002.
- 2.Базилевич В.Д. Страхувальний ринок України. Монографія. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 1998. – 374 с.
- 3.Большая советская энциклопедия / Словник: СТ -1257ст. : [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://www.rubicon.com>
- 4.Василик О.Д. Теорія фінансів: Підручник. — К.: НІОС — 2000. — 416 с.
- 5.Вобльїй К.Г.Основи економії страхування / Вобльїй К.Г., проф. Київ. ун-та і Комерц. ін-та. – Київ, 1915. – 412с. – репринтна копія : [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://www.bibliard.ru/vcd-1626-5-1787/goodsinfo.html>
- 6.Загородній А. Г. Фінансовий словник. - 4-те вид., випр. та доп. / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко - К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 566 с.
- 7.Заруба О.Д. Страхова справа: Підручник. - К.: Товариство «Знання», КОО,1998.
- 8.Ефимов С.Л. Деловая практика страхового агента и брокера: Учеб. пособие. - М.:

Страховой полис, ЮНИТИ, 1996.

9. Навроцький С.А. Страхування як самостійна економічна категорія відтворення / Навроцький С.А. // Економіка АПК. – 2006. – №9. – С.37-44.
10. Про страхування: Закон України. від 07.03.96р. №85 (зі змінами та доповненнями) : [Електрон. ресурс]. – Режим доступу <http://zakon.rada.gov.ua>
11. Страхование от А до Я: книга для страхователя / Под ред. Л.И.Корчевской, К.Е.Турбиной. - М.: ИНФРА-М, 1996. - 624 с.
12. Страхування: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. С.С. Осадець - К.; КЕУ, 1998. – 528 с.
13. Словарь страховика / Ефимов С.Л., Лозовский Л.Ш., Райзберг Б.А., Ратновский А.А. – М.: ОАО «НПО» Издательство «Экономика», 2000.
14. Ткаченко Н.В. Страхування. Навчальний посібник. – К.: Ліра_К, 2007. – 376с.
15. Фурман В. М. Страховий ринок в Україні: проблеми становлення та стратегія розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.04.01 / Фурман В. М. – Київ, 2006. – 38с.
16. Фурман В.М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: Монографія/ В.М. Фурмана. – К.:КНЕУ, 2005. – 296с.
17. Шахов В. В. Страхование: Учебник для вузов / В. В. Шахов - М.: Страховой полис, ЮНИТИ, 1997. – 311 с.
18. Smith A. The Wealth of Nations / Adam Smith. – London : Prometheus Books, 1991. – 780 p.